

АГРАРНІ ВІДНОСИНИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ТА СЛОБОЖАНЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Аграрні відносини на початку ХХ ст. в різних регіонах України мали свою специфіку. Наприклад, на Лівобережжі переважало дрібне дворянське землеволодіння: від 100 до 500 десятин. У Чернігівській губернії воно складало 84,3% від усіх поміщицьких маєтків і становило 15,7% дворянських земель. У Полтавській губернії відповідно 83,2% володінь і 14,1% земель [1, с. 154].

Поміщики Лівобережжя та Слобожанщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. позбувалися значної кількості своїх земель. Їхні земельні площі скоротилися з 4 423 659 десятин у 1877 році до 2 677 866 десятин у 1905 році [Підраховано автором за: 2]. Причини цих втрат полягали в тому, що в цьому регіоні панували відробіткова та змішана системи ведення господарства й переважали дрібнопомісні економічно слабкі господарства, які не могли конкурувати зі зростаючими великими ринковими господарствами і, розорюючись, змушені були продавати землю іншим станам.

Таким чином, на межі ХІХ – ХХ століть поступово набирала сили процес ліквідації, в основному дрібнопомісних, поміщицьких господарств та переходу частини дворянських земель до рук інших станів, в тім числі селянства. Але, незважаючи на це, велике та середнє землеволодіння було в Україні одним з основних факторів господарського життя і, одночасно, воно було однією з причин тих соціальних конфліктів, які наростали на початку ХХ сторіччя.

Саме з таких великих та середніх дворян-землевласників, які одержували значні прибутки від своїх маєтків, виділялися поміщики, котрі перетворювали свої економії у ринкові господарства. Вони впроваджували різноманітні сільськогосподарські машини, передові досягнення агрономічної науки, будували цукрові заводи, парові млини, винокурні та інші підприємства для переробки сільськогосподарської продукції. Застосування нових технологій, знарядь обробітку ґрунту, машин, з одного боку, та посилення експлуатації селян з іншого, давало свої результати. Урожайність зернових на поміщицьких землях була значно вища ніж на селянських. Так, наприклад, в Полтавській губернії різниця між урожайністю поміщицької та селянської десятини становила 12 пудів, Харківській – 10 пудів. [3, с. 4].

Але більшість поміщиків в Україні не сприймали землю як засіб виробництва та як об'єкт господарювання, а тому майже не застосовували нові способи ведення господарства. Царський уряд підтримував дворян економічно, надаючи їм різні політичні та економічні привілеї та пільги. Прикладом може бути податкова система Російської імперії. Усі податкові збори за одну десятину землі на Лівобережжі у 1900 році становили: для поміщиків 47 копійок, для селян – 1 карбованець 80 копійок [4, с. 32].

Архівні дані свідчать, що протягом 1877 – 1905 рр. середній селянський наділ на Лівобережжі скоротився з 7,8 до 6,2 десятини. Але за середніми

даними криється значна диференціація величини селянського наділу по різних губерніях і повітах. Так, наприклад, у 1905 році розмір селянського наділу коливався в різних повітах Полтавщини – від 3,6 до 6,4 десятини землі [Підраховано автором за: 2].

На початку ХХ ст. значна частина селянських господарств орендували землю, наприклад, в Полтавській (40% усіх господарств) та Чернігівській (58,7%) губерніях. У зв'язку з великим попитом на землю орендні ціни постійно зростали. Наприклад, на Полтавщині вони мали таку динаміку зростання на межі століть: 1892 р. – 10,14 карбованців за десятину, 1900 р. – 11,92 крб./дес., 1901 р. – 13,00 крб./дес., 1902 р. – 13,85 крб./дес. [5, с. 25].

Крім кабальної оренди, селяни могли існувати продаючи свою робочу силу. Фактично ішов процес формування нового типу сільського населення – сільськогосподарських робітників із невеликим земельним наділом. Його складали безземельні і, частково, малоземельні селяни. Найтипівішими представниками даної категорії населення були наймити, поденники, чорнороби, будівельні чи інші робітники, з наділом або без нього. На початку ХХ ст. в Україні налічувалось кілька сотень тисяч робітників постійно зайнятих на роботах в поміщицьких маєтках, господарствах заможних селян та різних промислах. Але повністю використати у сільському господарстві робочу силу українських селян було неможливо, тому існував надлишок незадіяної робочої сили в українському селі. По губерніям Лівобережжя та Слобожанщини це виглядало так: Полтавська – 1 130 000 осіб, Чернігівська – 819 000 осіб, Харківська – 1 037 000 осіб [5, с. 29].

Саме тому важливою складовою урядової аграрної реформи 1906 року було переселення українських селян інші частини імперії. Шляхом переселення царський уряд сподівався перемістити революційно налаштованих і невдоволених селян з України до Сибіру та інших окраїн імперії. Переселення стало, поряд з указом від 9 листопада 1906 року, основою аграрної політики уряду. Але, якщо при розробці указу від 9 листопада 1906 року увага була зосереджена на сильних і міцних, в економічному відношенні, селянах, на тому, щоб відібрати землю у слабих селянських господарств і передати її міцним, то переселенська політика була спрямована на те, щоб якнайбільше слабих, в економічному відношенні, селян перемістити до Сибіру.

Література

1. Лещенко М.Н. *Українське село в революції 1905-1907 рр.* – К.: Наукова думка, 1977. – 360 с.

2. *Всепогоданнейший доклад министра внутренних дел П.А. Столыпина с представлением статистических сведений о землевладении, урожаях, площадях посевов и движении населения.* – 1908. – ДАРФ. – Ф. 543. – Оп. 1. – Од. зб. 254. – 92 арк.

3. Бехтєв С. *Доклад о важнейших мероприятиях по подъему экономического благосостояния земледельческого сословия.* – 1904. – ДАРФ. – Ф. 543. – Оп. 1. – Од. зб. 244. – 24 арк.

4. Качинський В. *Селянський рух на Україні в роки 1905 – 1907.* – Полтава.: Державне видавництво України, 1927. – 231 с.

5. Витанович І. *Історія Українського кооперативного руху.* – Нью-Йорк: Говерла, 1964. – 624 с.